

Цимбалою Ю. В.

АНГЛО-ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ СЛОВНИК АФОРИЗМІВ

К. : Грамота, 2009. — 408 с.

Укладання словників, зокрема міжмовних афоризмів, — складне завдання, яке вимагає надзвичайно копіткої праці. З погляду концептуальної розробки та змістового наповнення воно може бути окремою частиною роботи цілих наукових інститутів за солідної підтримки держави. Особливо актуальним воно стає для української науки з досить-таки нерозвинутою системою словників, передусім у сфері гуманітарних наук. Зрештою, «розвинутість» чи «нерозвинутість» у багатьох випадках стосується питання загальної рецепції тієї чи іншої культурної спільноти, у тому числі української.

Однією з передумов розширення української теми взагалі є національний фольклор. Для кожного вченого, хто ставить перед собою мету досліджувати його окремі форми (прислів'я, приказки і таке інше), надто в порівняльно-історичному плані, хороші можливості дає нова праця Ю. Цимбалюка «Англо-латинсько-українсько-російський словник афоризмів», яка є чи не першою спробою загальноукраїнського порівняльного словника народної мудрості чотирма мовами. Словник афоризмів і деякі інші праці Ю. Цимбалюка («Латинські прислів'я і приказки» — 1990, «Біблійна мудрість у латинських афоризмах українською та англійською мовами» — 2003, перша вийшла у «Вищій школі») необхідно розглядати в загальному контексті української пареміографії як значне явище.

Тривалий час опрацювання паремій у рамках вітчизняної науки зосереджувалося на їх збиранні і публікації. А тут на широкому порівняльному матеріалі автор розгортає концепцію, яка, безперечно, характеризується новизною (власне кажучи, низка афоризмів у словнику подається й документується вперше, претендує на новизну і його назва). Словник побудований на проведенні конкретних аналогій у різних (популярних і таких, що їх вивчають у багатьох закладах освіти України) мовах з окресленням складного переплетіння нашої рідної народно-розмовної стихії на тлі міжнародних культурних надбань. Розглянувши 2619 фразеологізмів, у тому числі тих, що раніше залишалися поза увагою, автор словника виявив потужний пласт цитат, ремінісценцій

і відсилань, які набули неабиякого значення в нових часових контекстах.

Рецензовану працю відкриває передмова, де коротко висвітлюється значення паремій як універсальних мовно-естетичних знаків, роль латинської та її актуальність у міжнародному культурному і науковому розвитку, стан справ і перспективи сучасної української пареміографії та пареміології. Далі подається інструкція з користування словником. Біля вислову англійською мовою наводиться латинський еквівалент з українським перекладом. Після нього римською цифрою I позначено відповідники українською мовою, а цифрою II — російською. Нерідко вказуються англійські синонімічні відповідники, латинські варіанти в цьому словнику відсутні.

При поданні афоризмів автор послугується чи не найуживанішим, хоча й досить суперечливим і таким, що дотепер не має однозначного вирішення, принципом укладання паремій — за алфавітом. Англійський та латинський алфавіти також наводяться; останній — із детальною характеристикою особливостей вимови голосних, приголосних і буквосполучень, що є виявом своєрідної поваги автора до користувача. Наприкінці словника вміщено алфавітні покажчики латинських і латиномовних паремій, а також переклад їх українською. Завдяки нумеруванню пошук потрібного афоризму не вимагає додаткових зусиль.

Хороше враження справляє поліграфічне оформлення, грамотність викладу. Гірше те, що підкреслити значущість народних паремій автор намагається через цитування більшою мірою російських літераторів і науковців як головних репрезентантів задуму книжки. Роль українських авторів є немовби вторинною і доволі типовою з огляду на єдиний, українсько-російський, культурний простір, у якому цінність творів — може не так самих творів, як «канонічності» І. Франка, М. Рильського, О. Гончара, — вбачається далеко не в основному змісті й осягненні національного (хоча тут ці імена звучать і в не-радянському контексті). На жаль, в оцінці паремій з усією їх багатогранністю і гамою загальнолюдських почуттів не знайшлося місця західноєвропейським авторам.

У вступній частині, продумуючи концепцію і форму її вияву, Ю. Цимбалюк, можливо, необачно висловився, зарахувавши російських авторів до незарубіжних (с. 8), що в праці є серйозним недоліком. Версія «українське, російське і зарубіжне» не лише повторює *pars pro toto* тенденцію, яка зорієнтовує читача на бачення двох мов поряд, у їх «братерстві», а й з'являється у фразеологічному контексті, розширюючись до масштабного проєкту (створення Словника). Навіть якщо Ю. Цимбалюку пощастило відшукати матеріали за різними, у тому числі іншомовними джерелами, все ж список використаної літератури рясніє публікаціями, які були видані і мали значення в радянський час, коли саме російські зразки бралися як ілюстрації для порівнянь. З іншого боку, звернутися до них як до вагомого складника осмислення матеріалу і повчитися мудрому, безперечно, корисно: така порада звучить через Плавта і є епіграфом до рецензованого видання. Але коефіцієнт їх корисності зменшується з огляду на те, що багато вміщених у словнику українських висловів має сумнівну фактологічну вартість. У будь-якому випадку, невиправданим є їх органічне підгрунття. Нарешті, сам афоризм — річ набагато складніша і невловиміша, ніж його кон'юнктурне використання. І хоча майже всі вони пізнаються в типологічній подібності (що вже й казати про загальні тематичні чи суспільні категорії), тут важливіше інше.

Так, коли Ю. Цимбалюк стверджує змістову близькість міжнародних паремій, кажучи услід за І. Франком, що «майже всі вони є спільними для всіх культурних народів і не мають нічого характерного для певного народу» (с. 5), отже, узагальнено й без претензій на національне, то думка його відхиляється від завдання цієї книжки — подати відповідники з урахуванням їх національних та мовних, тобто семантично-функціональних, особливостей. Якщо брати до уваги саме ці особливості, зокрема в площині усної поезії, в якій мовно-культурна цінність звучить піднесено і з особливою силою (силою народної мудрості), то закономірно, що вони є національно різними, а в традиції українсько-російських відносин — далекими одна від одної. Очевидно, це впливає з історичної відмінності формування двох народів.

Читачеві, що має нагоду порівняти латинський вислів з буквальним перекладом «Осел при лірі» (№ 1101) і єдиний український відповідник *Розуміється, як свиня на апельсинах*, одразу впаде в око більша «умовність» української версії. Звісно, така версія чи сам факт, що в такому вигляді афоризм почерпнуто з якогось довідника, забез-

печує вірогідність його появи тут. Однак чи не краще по-українськи — *... як вовк на звіздах?* Адже слово «апельсин», хоча й фіксує певний часовий зріз мовної свідомості українців, але для афоризму як фольклорного жанру його значення не актуалізоване. Інший вислів *Нехай допоможуть боги* (№ 884), що ним послуговувалися ще в античності, слухно і з огляду на ставлення до релігійних вірувань звучить українською *З Богом*, натомість у словнику його немає, зате є не менш поширений *Ні пуху, ні пера*. Однак слід відзначити, що його пафос закріпився в нас у тій традиції, в якій з ідеологічних причин тема Бога попросту відкидалася.

Отже, народні мініатюри, властиві цілим групам мов, не слід поверхнево узагальнювати. А з огляду на специфіку порівняльного матеріалу та студій словникового типу наведені одиниці добре було б супроводити відповідними позначками конкретних джерел (першоджерел), що їх використав автор.

Потребує додаткового коригування й класифікація таких одиниць, у структурі яких відбито риси діалектизмів, сленгу, історизмів, церковно-слов'янизмів та інші, які здатні зробити вислів малозрозумілим. Так, значення «погана [книжка]» набуло поширення на базі носіїв сленгу: *Мурá, а не книжка* (№ 296); лексема *жбрна* (у поговорці *Жорна мохом не обростають*, № 2030) позначає побутову річ, що фактично вийшла з ужитку. Церковнослов'янізми, на які натрапляємо частіше, словник фіксує лише в описі цілих висловів, що чомусь подаються в транскрипції російською під цифрою П, тобто як російськомовні відповідники (див. №№ 2055, 2186).

Характер відповідних ремарок необхідний у записах інших одиниць. Це стосується передусім тих влучних висловів, лейтмотиви яких можна простежити тільки в тоні певних суджень, як-от у сентенції *Слова і звуки, і більш нічого* (№ 1382) з розвинутою семантикою порожнечі (український аналог *Пусті слова, правди в них нема*), хоч і з наявною гіпотезою в дусі Шевченкового звеличеного «Слова та голос, більш нічого». У приказці *Ворона сказала* (№ 1450) відчувається семантика втрати (порівняймо з уславленою байкою про Ворону, що її обхитрила Лисиця, де концепт розкритого дзьоба рівнозначний утраті цінного продукту); у словнику цей афоризм має відповідник з іншою конотацією — *прибутку: Ворона на хвості принесла*, очевидно, за аналогією до популярного в нас *Сорока на хвості принесла* [звістку]. Побіч версії, що її віддзеркалює байкова оповідь, ми анітрохи не сумніваємося у правильності вказаної конотації (*прибутку, «принесеності»*). Але важлива ще одна деталь,

якої не можна оминати. Власне кажучи, коли з *сорокою* пов'язуються уявлення про провісництво як таке, а передусім у значенні грядущої події доброї волі, «мирового» характеру, то *ворона* (*вброн*, *вороння*) в народній уяві викликає асоціації з відтінком протилежного значення: біди, лихої напасти (яка підстерігає людину в її особливих життєвих ситуаціях, таких як участь у військових походах тощо; пор., наприклад, із британськими рицарськими казками чи найвидатнішим художнім твором давньої української літератури — «Словом о полку Ігоревім», в сюжетах яких подібні описи саме в такому когнітальному вимірі відіграють роль кульмінації).

Отже, реєстрове *Ворона сказала* має своєю основою не те саме, що «на хвості у сороки». Правдоподібно, його значеннєвий параметр адекватніше передає українська приказка *Ворона накаркала*, тобто «навіщувала небезпеку». Щодо слова-виразу *на хвості* (у *сороки*), то його внутрішньоформне значення заслуговує на окремих аналіз, зокрема й завдяки позиції звукового збігу *хвіст* — *вість* і системі співвідношень знаків: розміру (хвоста), площини його профілю й фізіологічної функціональності.

Мало звертає увагу автор словника на способи вживання афоризмів у мовленні. У цьому плані унікальними могли б стати ілюстрації з фольклору, в якому сфера застосувань паремій незрівнянно багатша, та й підручного матеріалу не бракує; на жаль, він не потрапив у поле зору дослідника.

Утім, контекст багатьох висловів розкривається на прикладах літературно-художніх ремінісценцій, які є важливим складником словника. Так, усі тексти античності подаються, зрозуміло, в українському перекладі, чимало поетичних мініатюр — у перекладі Андрія Содомори. А фрагменти творів зарубіжних (неантичних) авторів потрапили до словника або мовою оригіналу, або тією мовою, що нею, на думку перекладача і професора Ю. В. Цимбалюка, забезпечується «найповніша відповідність латинським пареміям» (с. 9). Відзначимо, що всі іншомовні оригінали наводяться з українським перекладом, і лише російськомовні у словнику (й напевно, у свідомості його автора) становлять виняток, хоча й вони, безперечно, повинні б також перекладатися. Більше того, російська мова, пропонована тут як допоміжна (мовляв, завдяки їй в основному відкривається доступ до світової культурної спадщини), начебто зараджує нашій перекладацькій справі як проблемній у забезпеченні «відповідників». По суті, якість українського перекладу (з російської) тут мало спрацьовує, виділяється вона лише в кількох випадках, як, наприклад, під текстом при-

слів'я № 1392, де цитата російського поета вписується українською, мабуть, з необхідності (повніше відповідати латинській паремії).

Цікаві коментарі й авторські роз'яснення з'являються й у плані етимології. Прикметно, що майже всі вони виходять із добрих знань чи й безпосереднього знайомства автора з народними звичаями, віруваннями, деталями побуту. Так, приємно читати, зокрема, тлумачення витонченого дотепу *Аттична сіль* (№ 136). Сюди Ю. Цимбалюк вносить спостереження з власного досвіду виварювання солі в рідних Умторопах — колись першому на Гуцульщині містечку, яке ще 1524 р. отримало магдебурзьке право; жителі його, як і давніші жителі грецької Аттики, прославилися (а в скрутний час уціліли) завдяки умінню (мистецтву?) виготовлення солі.

Часто вказується ймовірне походження чи напрям впливу конкретного вислову, хоча підтвердження на те читач словника не завжди знаходить. Це стосується, наприклад, фразеологізму *Легідна овечка два соски ссе* (№ 689) з подальшою інформацією про начебто запозичення його римлянами в греків. Інформація подається як аксіома та й без будь-яких даних; не додає певності до такого розуміння й нагадування автора, що давніші європейські прислів'я походять із Давньої Греції (с. 3).

Іноді за поданням окремих афоризмів ідуть примітки, які допомагають орієнтуватися в матеріалі, проте вони розставлені нерівномірно. Наприклад, у вислові № 173 ім'я *Харон* тлумачиться, а ім'я *Мінерва* (№ 433) — ні. За латинським *Не всі, хто має кіфару*, — *кіфаристи* (№ 34) пояснення слова «кіфара» відсутнє, лише з наведених відповідників зразковий учень (формально окреслений адресат книжки) може збагнути, що йдеться про музичний інструмент, і за бажанням — ще підживити свій розум, але вже з допомогою інших джерел.

Окремі реєстрові одиниці викликають зауваження щодо повноти й точності розкриття змісту. Наприклад: *Дух, що рухає* (активно-творчий стан узагалі.— С. К.) в українському відповіднику — *Душа товариства* (№ 1404); *Дорога — це життя* має аналог *Безпека руху — дорога життя* (№ 2042).

Якщо багато відповідників збігаються формою і змістом із латинськими пареміями в цілому, то деякі пізнаються частково. Пор. латинський варіант *Лисиця знає багато хитроців, а їжак — одну велику хитрість* (№ 1816) і його український еквівалент у словнику, де звучить тільки перша частина (про хитрість лисиці). Так само в афоризмі

№ 1649 текст українського еквівалента має вужчу основу.

Іноді базове значення реєстрових одиниць передається неточно. Наприклад, латинський афоризм *Чим більша честь, тим більший тягар* у словнику не виправдано переходить у *Більше пошани — більше й клопоту* (№ 1642). Тут поняттю «честь», яке слугує для творення піднесеного образу індивіда, надається значення пошани, тобто того значення, що ним забезпечується деіндивідуалізація особи, обмеження її сутності колективними нормами етикету.

Викликає сумнів і те, чи варто подавати по кілька майже ідентичних паремій в одному ряді, якщо між собою вони різняться одним-двома компонентами, не втрачаючи семантичного ядра. Так, приповідка *Немає диму без вогню* (№ 1736) містить у словнику такі відповідники: *Немає диму без вогню. Диму без вогню не буває. Де дим, там і вогонь* тощо; у подібних випадках реєстр російською мовою накладається без змін і приблизно в тій самій пропорції. Цілком доречно, на нашу думку, замінити український відповідник *Підлити масла в вогонь* (що його за № 11 фіксує словник як пряму кальку з російської) іншим з тією ж мотивацією — *долити оливи до вогню* або *підкласти дров, підкинути хмизу* тощо. Не завжди можна з цілковитою беззастережністю зарахувати до афоризмів одиниці типу *Справжня дурниця* (пор. латинський вислів *Бите скло* (№ 1387)

з російським відповідником *Суцце пустяки* й тим паче — середовищем і природою його побутування.)

Є зауваження й до окремих формулювань українських відповідників. Так, латинський вислів № 2608 передано як *Не розбивши крашанки, не спечеш яєчні*; утім, як відомо, з писаних або фарбованих яєць, що є атрибутом Великодніх свят, таку страву не готують. А в наведеному відповіднику *Не кожний рік Великдень* (№ 398) огріх (описка?) більш ніж очевидний. Стилістично поправити слід і переклад з латинської *Погасивши світильник, між жінками немає ніякої різниці* (№ 692).

Якихось серйозніших помилок у словнику Ю. Цимбалюка немає. Він зроблений з належною сумлінністю, і його навіть не можна порівняти з тією друкованою продукцією, яка до ринкового обігу потрапляє часто-густо без будь-якого контролю над якістю. Звичайно, деякі моменти можна переглянути під час підготовки наступного видання словника (а до цього спонукає і його скромний наклад — 1000 примірників).

Рецензований словник має всі переваги, щоб стати настільною книгою для тих, хто збагачує свої знання золотом скарбниці культури, а також для майбутніх наукових розробок у пареміології та споріднених із нею галузях.

С. КУТ
(Івано-Франківськ)